

УДК 159.923: 364.274 (043.2)

**ЖІНОЧА САМОТНІСТЬ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ****FEMALE LONELINESS: PHILOSOPHICAL
AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS****Малімон В. І.,**

кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри публічного управління
та адміністрування, Івано-Франківський
національний технічний університет нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна),
e-mail: vmalimon@ukr.net,
orcid.org/0000-0003-0446-3902

Malimon V. I.,

Candidate of Science in Public Administration,
Associate Professor, Associate Professor of
the Department of Public Administration and
Administration, Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk, Ukraine),
e-mail: vmalimon@ukr.net,
orcid.org/0000-0003-0446-3902

У статті здійснено філософський аналіз гендерного аспекту самотності. Особливу увагу присвячено жіночій самотності як складній багаторівневій цілісній властивості особистості, яка характеризується різними емоційними проявами та відчуттями. Теоретично визначено коло властивостей особистості, що гіпотетично пов'язані з жіночою самотністю та визначають її прояви. Дослідження жіночої самотності дає право стверджувати, що жіноча самотність зумовлена багатьма онтологічними, соціокультурними та індивідуальними чинниками.

Ключові слова: самотність, гендер, типи самотності, чоловіча самотність, жіноча самотність.

The article deals with the philosophical analysis of the gender aspect of loneliness. Particular attention is paid to women's loneliness as a complex multilevel integral personality trait characterized by different emotional manifestations and feelings. The range of personality traits that are hypothetically linked to female loneliness and determine its manifestations is theoretically determined. The study of women's loneliness gives the right to claim that women's loneliness is caused by many ontological, socio-cultural and individual factors.

Keywords: loneliness, gender, types of loneliness, male loneliness, female loneliness.

Постановка проблеми. Проблематика жіночої самотності є багатогранною та багатоаспектною, до неї постійно звертаються як зарубіжні, так і українські вчені, що також свідчить про її актуальність. Щодо сутності жіночої самотності, то у філософії вона традиційно пов'язувалася з особливостями світосприйняття людини, станом її душі, мотивацією вчинків та самосвідомістю [9, с. 3].

Самотність одна з найбільш серйозних соціальних проблем сучасності. Воно належить до числа тих понять, «життєвий сенс яких, здавалося б, чітко представляється навіть повсякденної свідомості, проте подібна ясність оманлива, бо приховує складний, суперечливий зміст» [12, с. 12].

Аналіз останніх публікацій. Феномен самотності наразі є об'єктом досліджень багатьох наукових дисциплін, а саме поняття «самотність»

дослідники називають одним із досить популярних у вітчизняній і зарубіжній філософській літературі. Звертає на себе увагу численна кількість представлених авторами визначень змісту поняття «самотність».

Перший ґрунтовний аналіз самотності опублікував Зілбург (1938 р.). Він розглядав феномени самотності та усамітнення. Усамітнення — це стан, що виникає в результаті відсутності конкретного «когось». Самотність — це нездоланне постійне відчуття самотності. Неважливо, чим людина зайнята, але самотність, як «черв'як», роз'їдає її серце. Згідно з теорією Зілбурга, самотність є відображенням характерних рис особистості: нарцисизму, манії величності, ворожості. Зілбург простежив походження самотності, починаючи з дитячого віку. Дитина пізнає радість любові і викликає захоплення разом з потрясінням, породженим тим, що вона — маленька слабка істота, змушена чекати задоволення своїх потреб від інших. Це і є, за Зілбургом, зародження відчуженості, ворожості та агресивності самотнього «Самотній індивід, як правило, проявляє хворобливу скритність або відкрити ворожість» [11, с. 153–154].

Самотність, на думку Г. Саллівана, являє собою деструктивну форму самосприйняття. Самотня людина відчуває себе покинутою, забутою і непотрібною. Г. Салліван виділяє такі джерела самотності:

— неврологічний імператив — передбачає оптимальний діапазон стимуляції у фізичній, культурній та міжособистісній сфері;

— психологічний імператив застерігає від відмов або виключення з відносин, які ведуть до переживань, що тебе не люблять і відкидають;

— соціальний імператив диктує, що при виключенні з групи, ми не отримаємо того, чого ми потребуємо і чого хочемо від життя;

— когнітивний імператив говорить, що ми здатні посилати і приймати повідомлення з тим, щоб вижити в суспільстві [13, с. 270; 10, с. 117].

Проблемі самотності у жінок присвячені роботи, що досліджують сутність самотності, причини її виникнення, характерні прояви й вплив на людей у різні періоди життя (В. Бедан, Б.Ш. Болен, О. Вейнінгер, О. Доценко, М. Кандиба, О. Каштанова, Л. Левченко, Н. Мишевська, Дж.А. Санфорд, Ф. Фурдуй, Н. Хамітов, Н. Шітова).

Питання про характер і причини самотності жінок є багатоаспектним і вимагає подальших наукових досліджень. Без глибоких знань про особливості жіночої самотності неможливо запропонувати вирішення проблем, пов'язаних з негативними проявами переживання цього стану.

Мета статті — розглянути гендерний аспект самотності та сутність феномену жіночої самотності.

Виклад основного матеріалу. Вже у філософа Аристотеля знаходимо дуже цікаві роздуми про природу чоловіка й жінки. На його думку, відмінність статі відповідає загальній відмінності у світі форми й матерії, активного й пасивного

початку. Чоловік має більше покликання до керівництва, ніж жінка. Але не можна робити висновки, що у чоловіків і жінок свої, тільки їм притаманні властивості. За Аристотелем, однаковий набір якостей належить чоловікам і жінкам. Позиція мислителя в трактуванні питання статі була репрезентативною для своєї епохи, оскільки, як було зазначено, закономірно поставала з розуміння природи людини, яка була властива для тієї епохи [9, с. 10].

Наступна тенденція, пов'язана з розглядом відмінностей між характеристиками статі, виходить на авансцену філософської думки в епоху Нового часу. Завдяки християнській ідеології відбувається переосмислення природи жінки у філософії, яка поставила чоловіка і жінку на одному рівні перед Богом. Саме в цей час у філософії і культурі формуються концепти маскулінності та фемінності.

Глибоким проникненням у проблематику статі, любові, андрогінності відзначається «срібний вік» російської філософії на межі XIX – XX століття. У цей час виникла специфічна російська «теологія статі» (М. Бердяєв, Ф. Достоевський, В. Розанов, В. Соловйов). Її відрізняє містичне відношення до жіночої краси (Ф. Достоевський), своєрідний символізм статі (В. Розанов). Разом з тим у російській науковій літературі є дуже мало робіт, в яких проблеми жінки розглядалися би на основі методологічних принципів сучасної філософії людини [9, с. 12–13].

В XX столітті проблематика гендеру набуває особливої актуальності. Зокрема, австрійський філософ О. Вейнінгер у розділі «Чоловіча і жіноча психологія» своєї книги «Стать і характер» [4] роздумує над властивостями й унікальними явищами, притаманними для чоловічої і жіночої статі. До унікальних явищ людського існування він відносить і відчуття стану самотності. Для жінки зовсім не існує абсолютної проблеми самотності й суспільства саме тому, що вона ніколи не виходить із самотності в соборність. Для чоловіка самотність і соборність завжди являють собою відому проблему, хоча нерідко лише одне із двох є для нього можливістю. Жінка ніколи не буває самотньою. Їй не відомі ні любов до самотності, ні страх перед нею. Навіть тоді, коли жінка одна, вона знаходиться в стані злиття з усіма людьми, яких вона знає: це знову доводить, що вона не монада, тому що всі монади мають межі. Жінки за своєю природою не обмежені, але не так, як геній, межі якого збігаються із межами світу: жінка просто нічим істотним не відрізняється від природи або ж людей.

Д. Шинода Болен [3] виокремлює в структурі психіки жінки сім архетипів давньогрецьких богинь: Гера, Персефона, Деметра, Афінa, Гестія, Артемідa та Афродіта. До кожної з цих богинь вона додає опис жіночої поведінки, відповідно до якої жінка спілкується з оточенням.

На відміну від широкої типології Д.Ш. Болен, Дж.А. Санфорд [14] вважає, що психіка жінки має однокомпоненту структуру, і називає її, вслід за

Юнгом, Анімусом, тобто Невидимим Партнером у стосунках жінки з протилежною статтю. Цей Невидимий Партнер, будучи психічною структурою, має таку особливість, як перенесення на інших: «Жінки, які ідентифікувались зі своєю фемініною природою, звичайно проєктують маскулінну частину своєї особистості на чоловіків» [14, с. 20]. Переважання у жінки психологічних характеристик протилежної статі, на думку Санфорда, перешкоджає висловленню власних емоцій. Негативним проявом Анімуса в жінок вважається неусвідомлення та знецінення маскулінної частини своєї психіки [5, с. 13].

Коли Анімус перемагає, жінка відчувається від своїх почуттів і думок та ідентифікується з банальними висловлюваннями або узагальненнями, не дає оточенню сприймати і відчувати тепло, її чуттєву сторону. Незважаючи на можливі негативні прояви Анімуса, Дж.А. Санфорд відзначає його користь для розвитку психіки жінок, оскільки його основна мета — звернути увагу на наявну проблему у внутрішньому світі та на необхідність «стати на шлях, який веде до цілісності» [14, с. 70], визнати реальність внутрішньої фігури. Анімус, як архетипова фігура, назавжди залишається в психіці жінки та є постійним партнером, із яким необхідно вступити в контакт і налагодити стосунки через визнання, що є труднощі у взаєминах із протилежною статтю. Одним із шляхів усунення проблеми є поліпшення стосунків з невидимим Партнером, а через ці стосунки — з реальними людьми [5, с. 13].

Говорячи про жіночність, Е. Еріксон пов'язує її з внутрішнім простором. Учений пише: «... для жінки «внутрішній простір» — джерело відчаю, хоча воно водночас є умовою її реалізації. Порожнеча для жінки — загибель. Це почуття іноді властиво і деяким емоційним чоловікам» [18, с. 292]. Досить радикальну позицію займав Альфред Адлер, який вважав, що всі психологічні відмінності між статями є безпосереднім результатом культурних відносин [1].

Типологія жіночої самотності за критерієм суб'єктивного сприйняття свого стану самотніми жінками презентована Н. Шітовою [17]. За результатами інтерв'ю самотніх жінок та аналізу наукових і літературних публікацій авторка розглядає основні чотири типи суб'єктивного ставлення до переживання самотності, що відображують і позицію жінок, які обирають активність або пасивність. Негативно-пасивний тип передбачає критичну, негативну оцінку стану самотності та характеризується відсутністю активних дій щодо подолання цього стану, відчуттям відособленості від інших, байдужістю до оточуючих, почуттям пригніченості. Негативно-активний тип відображає відчуття важкості і небажаності свого стану, вибір активної позиції, пошук виходу з ситуації, що склалася. Характеризується наполегливістю, впертістю у відносинах з оточуючими, агресивною налаштованістю по відношенню до співрозмовника, демонстрацією істероїдних рис

характеру. Позитивно-пасивний тип ставлення до самотності відрізняється задовільним станом, відчуттям спокою і задоволення, можливістю використовувати вільний час для відпочинку, цінністю самотності, як джерела тиші і спокою для спілкування з собою, осмислення власного «Я». Позитивно-активний тип суб'єктивного ставлення до самотності характеризує «вільне існування» і активне використання цього часу для творчості, самовдосконалення і самоактуалізації, отримання додаткової освіти, орієнтація лише на власні цілі та інтереси, свобода вибору часу і кола спілкування [17, с. 16–17].

О. Каштановою проведено дослідження самотніх жінок «Сінглтон — специфічна категорія», що дозволило автору виділити шість типів сінглотнів:

1) «виборні», до яких відносяться особи, що не прагнуть вносити зміни в сформований з роками спосіб життя і жертвувати своїми інтересами; 2) «егоїстичні і егоцентричні», що характеризує осіб, для котрих концентрація уваги на власному «Я» більш значуща, ніж зв'язок «Я – Вони»; 3) «одинаки з ідейних міркувань», що визначає людей, котрі абсолютно задоволені життям, принципово не бажають змінювати свій сімейний стан, народжувати дітей; 4) «Сінглтон мимоволі» — особи, котрі не вміють створювати і підтримувати на необхідному рівні соціальні контакти; 5) «невпевнені в собі» — особи, котрі бояться чужих і соромляться знайомих, які здатні нагадати їм про минулі і теперішні невдачі, хто пережив відчуття розчарування в партнері або втрату близької людини, особи, що розлучені або овдовіли, матері-одиначки, котрі свідомо вирішили продовжувати жити на самоті, особи, котрі ніколи не пов'язували себе узами шлюбу; 6) «відчуження від всіх» складають особи, котрі втратили довіру до інших і вважають за краще перебування на самоті будь-яким відношенням. Дослідниця робить висновок, що сучасних «самотніх жінок» можна віднести до нової субкультури «Сінглтон» [7, с. 207–208; 2, с. 67–68].

Сучасні зарубіжні вчені значну увагу приділяють дослідженню «нового соціального експерименту» — «sololiving» або «життя соло», результати якого презентовано Е. Кляйненбергом [8]. Дослідником виокремлені причини поширення даного феномена: 1) рішення жити на самоті з'являється в різних культурах, коли це економічно доцільно (свобода від партнера, використання власних ресурсів на свій розсуд); 2) культурні зміни в суспільстві, де переважає гедоністичне мислення (свідомий вибір самотнього життя, дотримуючись при цьому сучасних суспільних цінностей — індивідуальної свободи, самоконтролю і самореалізації); 3) революція в засобах зв'язку надала можливість підтримувати спілкування з людьми не викликає почуття самотності; 4) урбанізація, що привела не тільки до поширення практики самотнього проживання, але до появи субкультури «самотніх людей»; 5) зростання тривалості життя, що призводить до збільшення числа самотніх, зокрема, поширюється таке явище, як самотність в літньому віці. Наслідки даного соціального експерименту Е.

Кляйненберг розглядає виключно як позитивні для суспільства. На його думку, самотні люди більш соціально активні, приймають участь у громадському житті, мають більше вільного часу, оскільки звільнені від сімейних зобов'язань [8; 2, с. 67].

У дослідженні Л. Левченко [9, с. 10] з'ясовано, що жінка скаржиться на самотність більше, ніж чоловік, хоч саме жінка більше спілкується у своєму колі. Коли жінка виражає себе, то це говорить про психічно здоровий стан, про сформовану соціальну адаптацію, а відсутність цього свідчить про те, що людина або мало спілкується, або не впевнена у собі, своїй зовнішності тощо. Жінка ніколи не йде по накресленому шляху, а пронизує все своїми емоціями та переживаннями. Коли ж вона відчуває себе самотньою, то поринає у нереальний світ, забуваючи про навколишніх. Саме жінці завжди властива думка, що доля її омине, і в неї появляються погані передчуття, негативний настрій, роздратування. Жінка, яка повірила у всі ці прикраси, стає самотньою. Ці елементи відчуваються лише тоді, коли люди вірять в них. У свідомості кожного вони мають своє неповторне значення.

Жінка зазнає гостре відчуття самотності, коли вона не може реалізувати свій материнський інстинкт. Психологія жінки так влаштована, що їй обов'язково потрібно про когось піклуватися, відчувати себе потрібною, жити заради близької людини. Якщо в жінки є діти, то вона скеровує всю свою увагу на них. Але, вона має потребу в тому, хто здатний виявити турботу, дати емоційну й духовну підтримку, відчуття захищеності, упевненості, надійності й опори в житті.

Самотність матері-одиначки наповнена «прикутістю» до дитини. І одночасно вона шукає в дитині остаточний зміст і подолання самотності. Їй хочеться створити з дитиною самодостатній світ. Але почуття самодостатності не виникає. Мати-одиначка завжди усвідомлено або несвідомо прагне знайти чоловіка. Знаходження чоловіка для матері-одиначки є зняття «ганьби без заміжжя». Тому її інтерес до чоловіків може бути забарвлений таємною ворожнечею до них [15].

Останнім часом однією із серйозних причин жіночої самотності стала самотність без дітей. На жаль, для жінки з дитиною ймовірність вийти заміж в 3 рази менше, ніж у жінки, що їх не мають. Очевидно, цим пояснюється той факт, що почастишали випадки відмови від дітей молодих незаміжніх породілей.

Сучасні жінки стали більше цінувати особисту свободу. Замість слова з негативним відтінком «бездітна» (childless) все частіше стало вживатися «вільна від дітей» (child-free). Дослідження соціальних психологів показали, що жінки, що не бажають мати дітей, частіше високоосвічені, виявляють цікавість до своєї роботи й домоглися більших успіхів; вони думають, що материнство не принесло б їм такого задоволення [6].

Цікаву думку про проблему жіночої самотності висловив Н. Хамітов: «...ще одна розповсюджена причина самотності жінок: сексуальна слабкість

чоловіків» [16]. Не можна применшувати значення інтимного життя в шлюбі. Особливо в перший період спільного життя чоловіка й жінки. Пізніше центр ваги може переміститися на інші сфери взаємин — дружбу, вірність, довіру, спільність поглядів і т.д.

Серед інших причин самотності жінок, Н. Хамітов виділяє пияцтво як чоловіче, так і жіноче. Пияцтво й алкоголізм одного або обох чоловіка й жінки робить нещасними всю сім'ю й веде до неминучого розриву відносин.

Жінки більш терпимі до пагубних звичок чоловіка. Але рано чи пізно виявляються біологічні й соціально-психологічні наслідки алкогольної залежності. Чоловік стає дратівливим, агресивним, брехливим, цинічним. Він втрачає критичне ставлення до свого стану, почуття обов'язку перед близькими родичами. В нього не викликають співчуття сльози дружини, власних дітей, коло інтересів звужується. Всі прагнення спрямовані на пошук спиртного. Слабшає батьківський інстинкт, він не піклується про дітей, б'є їх і дружину. У підсумку жінка не витримує й залишає чоловіка, віддаючи перевагу самотності.

Самотність закоханих людей, які мають різний культурний рівень та різні ціннісні спрямованості. Їхнє первісне спілкування, яку наповнене ілюзіями, приховує це розходження, але згодом, коли прилив почуттів відступає, оголюється різниця у колі друзів, смаків, зразок й оцінок [6].

Ще одна з причин жіночої самотності — результат придбаного досвіду в батьківській сім'ї, у якій під впливом статеворольових стереотипів вибудовуються передумови неадекватної самосвідомості, негативної самооцінки, невміння усвідомлювати власні бажання й можливості як жінки.

У дитинстві людина засвоює модель поведінки власної статі. Ця модель складається зі сценаріїв і планів дій, необхідних для реалізації поведінки, що відповідає гендеру. В основі такого засвоєння лежить механізм інструментального й поведінкового наслідування, причому дівчинки більш точно й повно копіюють своїх матерів, чим хлопчики батьків.

Український філософ Н. Хамітов обстоює думку про те, що глибинний сенс чоловічого начала у людському бутті виступає як духовність. Під духовністю як внутрішньою чоловічістю філософ розуміє здатність до творчого пориву, радикального самотрансцендування, до виходу за будь-які межі. Сенс жіночого начала полягає в душевності — здатності до співчуття та любові. Це турботливе, бережливе ставлення до Буття. Воно дуже влучно передане українським словом «берегиня» [16, с. 265]. Отже, якщо чоловічість можна визначити як дух, духовність, то жіночість можна означити принаймні як душевність. Осягнені таким чином чоловічість — духовність та жіночість — душевність перестають сприйматися крізь призму владно-субординативної взаємодії. Чоловіче перестає бути «небом» та «світлом», а жіноче — «землею» і «темрявою» (традиційні

патріархальні образи у міфологіях Сходу і Заходу). Вони стають рівноправними первнями людського буття; «земне» й «небесне» є в них обох [16, с. 269].

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз літератури з проблематики жіночої самотності показав, що під феноменом «жіноча самотність» розуміється широкий спектр явищ, характеристик і станів людини, що мають різне філософське забарвлення. Дослідження жіночої самотності дає право стверджувати, що жіноча самотність зумовлена багатьма онтологічними, соціокультурними та індивідуальними чинниками. Жіноча самотність характеризується наявністю певних когнітивних та поведінкових стандартів, особливим сприйняттям соціокультурних реалій.

Список використаних джерел

1. Адлер, А., 1997. 'Понять природу человека'. Спб.: Академический проект, 256 с.
2. Бедан, ВБ, 2018. 'Індивідуально-типологічні особливості схильності особистості до переживання самотності'. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Одеса, 319 с.
3. Болен, ДШ, 2007. 'Богини в каждой женщине. Новая психология женщины. Архетипы богинь' / перев. с англ. под ред. И. Старых. М.: ООО «София», 272 с.
4. Вейнингер, О., 2012. 'Пол и характер'. М.: ООО «Издательство АСТ», 512 с.
5. Доценко, ОЮ, 2016. 'Особенности семейной социализации женщин из симптомокомплексом «эмоционального холода»'. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Харків, 192 с.
6. Кандиба, МО, 2012. 'Психологічний аналіз причин жіночої самотності'. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prspz_2012_1_12.
7. Каштанова, ОВ, 2011. 'Синглтоны – специфическая категория российских граждан'. Вестник Казанского технологического университета. Казань, № 11. с.206–212.
8. Кляйненберг, Э., 2014. 'Жизнь соло: новая социальная реальность'. Москва, 269 с.
9. Левченко, ЛЮ, 2007. 'Проблема самотності: гендерний контекст'. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. К., 23 с.
10. Мишевська, НЛ, 2016. 'Самотність як соціально-психологічний феномен'. VIRTUS. #5. с.116–120.
11. Перлман, Д., Пепло, ЛЭ, 1989. 'Теоретические подходы к одиночеству'. Лабиринты одиночества (сост., общ. ред. и предисл. Покровский Н.Е.). М.: Прогресс, с.152–168.
12. Покровский, НЕ, 1989. 'Лабиринты одиночества'. Пер. з англ. М.: Прогресс, 624 с.
13. Салливан, ГС, 1999. 'Интерперсональная теория в психиатрии'. Спб.: Ювента, 347 с.
14. Санфорд, Джа, 2009. 'Невидимые Партнеры: Влияние внутренней маскулинности и фемининности на межличностные отношения' / Пер. с англ. В. Мершавки. М.: Независимая фирма «Класс», 160 с.
15. Фурдуй, ФИ, 1990. 'Стресс и одиночество'. Стресс и здоровье. Кишинев, С.75–84.
16. Хамитов, Н. В., 2004. 'Одиночество женское и мужское. Опыт вживания в проблему'. М.: АСТ, Харьков: Торсинг, 444 с.
17. Шитова, Н. В., 2009. 'Социально-психологические особенности одиноких женщин': дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05. Воронеж, 182 с.
18. Эриксон, Э., 1996. 'Идентичность: юность и кризис': Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. М.: Издательская группа «Прогресс», 344 с.

References

1. Adler, A., 1997. 'Poniat' pryrodu cheloveka'. Spb.: *Akademicheskyy proekt*, 256 s.
2. Bedan, VB, 2018. 'Indyvidual'no-typolohichni osoblyvosti skhyl'nosti osobystosti do perezhyvannia samotnosti'. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata psykholohichnykh nauk. Odesa, 319 s.
3. Bolen, DSh, 2007. 'Bohyni v kazhdoi zhenshchyni. Novaia psykholohiia zhenshchyny. Arkhetypy bohyn' / perev. s anhl. pod. red. Y. Starykh. M.: OOO «Sofia», 272 s.
4. Veininger, O, 2012. 'Pol i kharakter'. M.: OOO «Izdatel'stvo AST», 512 s.
5. Dotsenko, Olu, 2016. 'Osoblyvosti simeinoi sotsializatsii zhink iz symptomokompleksom «emotsiinoho kholodu»'. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata psykholohichnykh nauk. Kharkiv, 192 s.
6. Kandyba, MO, 2012. 'Psykhologichnyi analiz prychn zhinochoi samotnosti'. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2012_1_12.
7. Kashtanova, OV, 2011. 'Sinhltomy – spetsyficheskaia katehoriia rossiyskikh hrazhdan'. *Vestnyk Kazanskoho tekhnolohicheskoho unyversyteta*. Kazan, №11. s.206–212.
8. Kliainenberh, E, 2014. 'Zhyzn' solo: novaia sotsyal'naia realnost'. Moskva, 269 s.
9. Levchenko, LIu, 2007. 'Problema samotnosti: hendernyi kontekst'. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk. K., 23 s.
10. Myshevska, NL, 2016. 'Samotnist' iak sotsial'no-psykhologichnyi fenomen'. *VIRTUS*. #5. s.116–120.
11. Perlman, D., Peplo, LE, 1989. 'Teoreticheskie podkhody k odinochestvu'. *Labirynty odinochestva* (sost., obshch. red. y predysl. Pokrovskiy N.E.). M.: *Prohress*, s.152–168.
12. Pokrovskiy, NE, 1989. 'Labirynty odinochestva'. Per. z anhl. M.: *Prohress*, 624 s.
13. Sallivan, HS, 1999. 'Interpersonal'naia teoriia v psykhiiatrii'. Spb.: *Yuventa*, 347 s.
14. Sanford, DzhA, 2009. 'Nevidymye Partnery: Vliyaniie vnutrennei maskulinnosti i feminnosti na mezhlichnostniie otnosheniia' / Per. c anhl. V. Mershavky. M.: Nezavisimaia firma «Klass», 160 s.
15. Furdui, FY, 1990. 'Stress i odinochestvo'. *Stress i zdorov'ia*. Kyshyniev, s.75–84.
16. Khamitov, NV, 2004. 'Odinochestvo zhenskoie i muzhskoie. Opyt vzhyvaniia v problemu'. M.: AST, Kharkov: *Torsynh*, 444 s.
17. Shitova, NV, 2009. 'Sotsial'no-psykhologicheskie osobennosti odinokyykh zhenshchyn': dys. ... kand. psykhn. nauk: 19.00.05. Voronezh, 182 s.
18. Erikson, E, 1996. 'Identychnost': yunost' i kryzis'. Per. s anhl. / Obshch. red. i predysl. Tolstykh A.V. M.: Izdatelskaia hruppa «Prohress», 344 s.